

Xesús Ferro Couselo visita o mosaico descuberto polos Escarvadores no lugar da Cigarrosa, Roblido (A Rúa), 4 maio 1969.
Foto: Manuel Fernández "Patea".

Os Escarvadores,

precursores da arqueoloxía en Valdeorras

Gustavo Docampo Paradelo

Técnico de cultura do Concello do Barco de Valdeorras

É cara o ano 1964 cando se crea no Barco o grupo «Os Escarvadores» como sección da Sociedade Filatélica e Numismática, naquela altura moi activa. *«En realidade hai máis de tres anos que estamos nisto, mais como grupo autorizado comezamos en xaneiro de 1967, data na que recibimos as oportunas autorizacións da Dirección Xeral de Belas Artes».* Son declaracións do seu principal promotor, Joaquín Gurriarán Salgado, militar retirado, nunha entrevista de Marcial Hernández para o xornal La Región.

Encamiñan os seus pasos, en primeiro lugar, cara os castros do Xardoal e Xirimil, próximos ao Barco, onde atopan algúns restos de cerámica e escouras de fundicións. O 22 de febreiro de 1966, van de excursión por terras do Bierzo con paradas en Carucedo, castelo de Ponferrada, mosteiro de Carracedo, castro de Pieros (Castro Ventosa) e Vilafranca

do Bierzo, localidade na que visitan ao que fora párroco do Barco, Miguel Villar Santín, que viña de ser destinado á vila do Burbia.

A composición dos Escarvadores é moi heteroxénea e cambiante, entre os habituais o seu presidente, o xa citado Joaquín Gurriarán Salgado, xunto a el Ricardo Mosquera Graña, profesor da Academia Dequidt; Manuel Fernández Rodríguez «Patea», conserxe do Casino; Ramón Rodríguez Prada «Moncho», ferreiro; Joaquín González Pérez «Cua cua», barbeiro e máis tarde encargado da biblioteca municipal; Ángel Fernández Fernández «Gelito», empregado de banca; Marcos Murias Feliz, sacerdote; José Luís González Crespo «Curís», fontaneiro; Manuel Conde Rodríguez «O Monfortino», zapateiro; Tarsicio González Molina, profesor da Academia Dequidt; Miguel Ángel Estévez Valle «Serodio», marmorista; Carlos Rodríguez

Paradela «Chiripero», empregado de banca, e outros moitos.

No verán de 1966 realizan unha das súas «expedicións», nun Land Rover de Aquilino «Nievitas» de Sobradelo, por Cabarcos, Castropetre, Arnado, Xestoso e Vilarrubín. A esta última localidade foron noutra ocasión nun Land Rover do Carlos «Chiripero» (parando en varios sitios para librar obstáculos no camiño) a escarvar no Chao dos Lombos, onde obteñen como recompensa unha lápida de lousa coa inscrición «hic iacet carolus», tras a descuberta dunha tumba posiblemente medieval.

Logo comezaron a operar no Castelo (noutros lugares aparece como As Mourinallas), xacemento situado entre Prada e Meda, nas beiras do encoro onde está somerxida a aldea de Alberguería. Ata alí desprazábanse no camión de reparto dos refrescos Iris, de Trives, que manexaba Manolo

Os Escarvadores posando diante do mosaico que acaban de destapar na Cigarrosa, maio 1969. Foto: Ramón García "Ragar".

«Patea», quen conservaba unha minuciosa crónica das «expedicións» no seu álbum fotográfico con anotacións feitas por el. As fotos recollen o traballo entusiasta destes pioneiros, a súa relación coas xentes do lugar que os fornecían de lendas e historias antigas que alimentaban a súa imaxinación de escarvadores, e divertidas escenas de lecer e camaradería.

Outro punto de atención no seu afán investigador, como non podía ser doutro xeito, foron As Médulas e a súa contorna, centrándose nas canles hidráulicas (alí chamadas «carriles») máis en particular no lugar de Valdefrola, preto de Catroquilame, onde localizan a inscrición «Endius Carancinus», posiblemente o nome de quen tallou a rocha. Esta inscrición, da que había noticia polos estudos de Gómez Moreno

en 1927, estaba perdida. Logo de ser redescuberta polos Escarvadores volveuse «perder» oculta polo mato ata que o 14 de xullo de 2005, tras a limpeza da canle, foi achada de novo por Roberto Matías, enxeñeiro de Minas da Universidade de León e o primeiro en topografar a rede hidráulica de 600 quilómetros que abastecía a mina das Médulas. Matías declarou daquela a un xornal leonés: *«trátase dunha inscrición que estaba perdida desde que un grupo do Barco de Valdeorras a estudou nos anos cincuenta (realmente foi nos sesenta) e realizou un molde dela que tamén se perdeu»*.

No lugar do Castelo de Valencia do Sil os Escarvadores estableceron en 1968 a súa segunda casa. Foi, con moito, o xacemento ao que máis tempo e traballo lle dedicaron. Descubren restos de varias casas do

que semella unha citania situada na marxe esquerda do río Sil en terreos propiedade de Saltos del Sil, que llos cede para as súas pescudas e no que chegan a construír unha choza ao xeito «castrexo» para gardar a ferramenta entre a semana, xa que eran os domingos os días consagrados á arqueoloxía. De Valencia do Sil proceden unha boa parte dos materiais que ían xuntando para un futuro museo. Sobre un plano esbozado do xacemento do Castelo, asinado o 1 de setembro de 1974, Joaquín Gurriarán enumera os achados: cerámicas de diversas épocas, vidro (anacos), cal decorada, aneis de prata, fíbulas, conta de colar e sete moedas dos séculos I, III e IV. Entre as pezas cerámicas son de salientar dúas pequenas vasillas grafadas e incompletas e unha terceira á que conseguiron darlle forma coa unión

Ferro Couselo e Xaquín Lorenzo no xacemento de Prada (A Veiga), c. 1966. Foto: Manuel Fernández "Patea".

de múltiples fragmentos. Tamén son desta procedencia varios contrapesos e fusaiolas de tear.

As pezas que ían descubrindo xuntáronas ao primeiro na Biblioteca e máis tarde, cunha axuda que lles daba o concello para o pagamento da renda, nun local que lle chamaban «O Toque», onde estivera antes o club «Os Águilas», nunha casa situada no lateral sur da igrexa de San Mauro. Neste local montaron os Escarvadores o seu museo, colocando en armarios vitrinas os restos arqueolóxicos e outros obxectos que lle achegaron algúns veciños e que tiñan que ver coa historia local.

A descuberta máis importante para a historia de Valdeorras, das realizadas polos Escarvadores, foi o mosai-

co da Cigarrosa, en maio de 1969, nunha viña propiedade de Alfonso Arias, no lugar da Cigarrosa, onde en 1896 xa fora descuberto (o mesmo mosaico ou outro moi similar) e logo tapado por decisión da Comisión de Monumentos. «Doce homes en tres soleadas mañás conseguen mover setenta metros cúbicos de terra e pedras sen máis ferramentas que unhas pobres pas e cestos rotos», en palabras de Joaquín Gurriarán. Tras o esforzo veu a recompensa: «non pode ser descrito o pasmo de todos cantos rematamos o noso labor. A marabilla de 24 metros cadrados de mosaico dedicado exclusivamente a peixes coas súas cores naturais e con exemplares de golfiños, fermosos en acción de saír polo desaugue, preciosas douradas, esturións, estrelas de mar,

medusas, anguías e a nosa esvelta troita do río sil, todo deseñado harmoniosamente e recheo con esvásticas nunha perfecta combinación que agrada á vista». A histórica foto de Ramón García «Ragar» reflicte as caras de satisfacción dos escarvadores posando diante do increíble achado. O día 4 de maio chéganse ata A Rúa Xesús Ferro Couselo, director do Museo Arqueolóxico Provincial e o seu colaborador Xaquín Lourenzo Fernández que lle propoñen ao Ministerio o levantamento do mosaico por especialistas, comprometéndose o concello da Rúa a cercar o lugar e mantelo vixiado. Ao cabo dun tempo, o que era un dos mosaicos romanos máis interesantes de Galicia desapareceu misteriosamente sen que se volve se saber nada del.

Os Escarvadores con varios paisanos na aldea de Prada (A Veiga), en primeiro plano con sombreiro e cámara de fotos Joaquín Gurriarán Salgado, o seu fundador, c. 1965-1966. Foto: Manuel Fernández "Patea".

En 1970 os Escarvadores localizan en Viloira unha ara romana que enseguida espertou o interese dos estudosos. A ofrenda ao deus Tileno por parte de Quinto Julio Tiron foi estudada por Alberto Balil, Acuña Castroviejo e Fermín Bouza-Brey, que fai a primeira publicación sobre a mesma. Todos eles acudiron a Valdeorras a coñecer os achados e os xacementos nos que o grupo desenvolvía os seus traballos. Pouco máis tarde, no curso dunha reforma no altar da igrexa de Santurxo, aparece outra ara romana de gran interese ofrecida a Baco (Liberio Patri).

Cos movementos de terra que se fixeron para a construción da actual N-120, o grupo localiza un tesouriño de moedas romanas de

distintas épocas no castro do Moar-As Portas da Veiga de Cascallá, que se conservan no Museo Arqueolóxico Provincial. Tamén por mor das citadas obras aparecen en 1973, de novo na Cigarrosa, restos doutro mosaico que, malia ter sido levantado por especialistas chegados de Mérida, acabou desaparecendo como o anterior, agás algúns fragmentos que conseguiu recuperar Ferro Couselo para o Museo de Ourense.

Na seguinte década o grupo vai reducindo a súa actividade resentido pola perda dalgúns dos socios máis dinámicos. A memoria de actividades do ano 1985 recolle actuacións no xacemento de Valencia do Sil, entre o 20 de abril e o 11 de agosto, que posiblemente sexan os seus

derradeiros traballos de campo naquel lugar.

En 1989 o «museo» dos Escarvadores ten que ser desaloxado por ameaza de ruína. O concello do Barco faise cargo da ara de Viloira e de algunhas das pezas recollidas nas escavacións. Coas que se consideran máis significativas de entre elas orgánizase en outubro de 2019 a exposición titulada *In Terra Gigurrorum*, co asesoramento do arqueólogo Santiago Ferrer Sierra, que inclúe un percorrido polo pasado romano da comarca e outro, fotográfico e documental, polas actividades do grupo de arqueólogos amadores do Barco.

O espírito dos Escarvadores abriu camiño e prendeu en estudantes

da comarca que participaban, man con man cos arqueólogos veteranos, nas operacións de rastrexo no Castelo de Valencia do Sil. Numerosos lugares de Valdeorras e das comarcas aveciñadas onde se manifestaba a historia antiga, foron obxecto da atención e das expedicións dominicais deste grupo de amadores do patrimonio cultural, ao que lle debemos non só uns achados materiais que botan luz sobre o pasado senón a transmisión ás novas xeracións do seu interese polo coñecemento, o estudo e a divulgación da realidade máis próxima.

Ara romana a Tilenos atopada en 1970 en Viloira (O Barco) polos Escavadores.

Tres xerras romanas, as dúas pequenas con marca de propietario, achadas entre 1968 e 1970 polos Escavadores no xacemento do Castelo de Valencia do Sil (Vilamartín de Valdeorras).

